

Arkæologi i Slesvig
Archäologie in Schleswig

18 · 2020

Symposium Jarplund
7.–8.2.2020

Kolofon / Impressum

Arkæologi i Slesvig / Archäologie in Schleswig

18 · 2020

Redaktion og udgivelse / Redaktion und Herausgabe

Pernille Kruse, Museum Sønderjylland-Arkæologi Haderslev, pekr@msj.dk

Ingo Lütjens, Archäologisches Landesamt Schleswig-Holstein, ingo.luetjens@alsh.landsh.de

Lilian Matthes, Museum Sønderjylland-Arkæologi Haderslev, lima@msj.dk

Mette Nissen, Museum Sønderjylland-Arkæologi Haderslev, meni@msj.dk

Ralf Opitz, Christian-Albrechts-Universität Kiel, r.opitz@ufg.uni-kiel.de

Tobias Schade, Eberhard Karls Universität Tübingen, tobias.schade@uni-tuebingen.de

Trykt med støtte fra / Gedruckt mit Unterstützung von

Museum Sønderjylland-Arkæologi Haderslev

Omslag, grafisk design og opsætning / Umschlag, Layout und grafische Gestaltung

Ralf Opitz, Christian-Albrechts-Universität Kiel, r.opitz@ufg.uni-kiel.de

Omslagfoto / Umschlagfoto

Jens Lühmann, NIhK

Tryk / Druck

Wachholtz Verlag GmbH, Kiel/Hamburg, 2021

ISSN 0909-0533

ISBN 978-87-87584-38-8

Copyright

Ansvar for copyright på de anvendte illustrationer ligger hos de enkelte forfatterne. Alle rettigheder, også tryk af uddrag, fotomekanisk gengivelse eller/og oversættelse forbeholdes.

Die Autoren sind für das Copyright der gelieferten Abbildungen selbst verantwortlich. Alle Rechte, auch die des auszugsweisen Nachdrucks, der fotomechanischen Wiedergabe und der Übersetzung, vorbehalten.

Indhold/Inhalt

Tenna R. Kristensen

Grænser i landskabet – Sten- og jorddiger. 11

Philipp Grassel

Zwei ›Ziegelwracks‹ in der Kieler Außenförde?
Der Fund der *MALIK* und des *2-Anker Wracks*. 25

Søren Brøgger og Anders Hartvig

Bjerndrup – et skattefund med bebyggelse fra vikingetiden 39

Claus Feveile

Damhus-skatten – en foreløbig præsentation af
en Ribeudmøntning fra tidlig 800-årene. 51

Valerie Elena Palmowski

Kosel, neue Informationen zu einem altbekannten wikingerzeitlichen Bestattungsort.
Bioarchäologische Analysen der menschlichen Skelettreste aus Kosel-Ost. 67

Bente Sven Majchczack, Tina Wunderlich und Dennis Wilken

Die nordfriesischen Inseln im 8. Jahrhundert. Aktuelle Grabungsergebnisse
von Handelsplätzen auf der Insel Föhr, Kr. Nordfriesland. 89

Casper Marienlund

Beboelse i landskabet – en analyse af bebyggelsernes placering i landskabet
fra jernalderen til middelalder i området omkring Eltang Vig 105

Lars Grundvad

Jernalderofringer fra Stavsager Høj ved Fæsted – en foreløbig
præsentation af deponeringer og kontekster. 119

Tobias Schade

Das ›Nydamboot‹ im Museum: Inwertsetzungen
und Präsentation im Wandel der Zeit 139

Per Ethelberg

Mellem angler og jyder ved Kassø. 159

<i>Katrine Moberg Riis og Annette Frölich</i> Ønlev-kvinden – En højstatus kvindegrav med et kirurgisk redskab fra yngre romersk jernalder (225–250 e. Kr.)	179
<i>Mads Leen Jensen</i> En rig kvindegrav med hesteudstyr – nye resultater fra Tombølgård	199
<i>Line Lerke og Christine Søvsø Hjorth-Jørgensen</i> Fragmenter af et håndværk: Ten- og vævevægte i førromersk og ældre romersk jernalder i Jylland	221
<i>Almut Fichte</i> Knoglerne fra Kassø.	239
<i>Louise Felding, Lilian Matthes og Vianna Tastesen</i> Tekstilproduktion i dansk bronzealder.	259
<i>Martin Egelund Poulsen</i> Treskibede bulvægshuse og deres vstdanske udbredelse. Om regionalitet og monumentalitet i ældre bronzealder periode II–III.	273
<i>Rüdiger Kelm</i> Die Europäische Route der Megalithkultur in Schleswig-Holstein – Ergebnisse eines archäologischen Vermittlungsprojektes zwischen denkmalbasierter Forschung und Kulturtourismus	289
<i>Jesper Borre Pedersen</i> Tidsrummet for Hamborgkulturens bosættelse ved Jelsløerne kommenteret gennem forsøg på flintsammensætning	303
<i>Esben Schlosser Mauritsen</i> Luftfotoarkæologi i Slesvig. En status.	319
<i>Forfattere/Autoren</i>	333

Ønlev-kvinden – En højstatus kvindegrav med et kirurgisk redskab fra yngre romersk jernalder (225–250 e. Kr.)

Katrine Moberg Riis og Annette Frölich

Abstract

During 2017–2019, the Museum Sønderjylland – Arkæologi excavated a site (31.710 m²) located at Kassø (Rødekro) in advance of building activities. A female grave, which promised to be quite interesting due to her grave goods, was found here. The deceased was buried with grave goods consisting of pottery, glass and amber beads, copper alloy brooches, a silver brooch, a knife in a special scabbard, and an artefact which is interpreted as a surgical instrument. Analyses and comparisons of grave goods indicate the social status of the female, probably also of her origin, as well as the date of the grave to C1b (225–250 AD). The surgical instrument is analysed, interpreted, and discussed in detail. It is argued that the Ønlev-grave is the only known Iron Age grave, found outside the Roman Empire, which we may assume to be the grave of a physician dating to the period 225–250 AD.

Fig. 1. Geografisk placering af Kassø.

Fig. 1. Geographic location of Kassø.

UDGRAVNINGEN

Katrine Moberg Riis

Pladsen

I forbindelse med byggeri af datacentre ved Kassø (Rødekro) har Museum Sønderjylland – Arkæologi mellem 2017 og 2019 undersøgt et ca. 330 ha stort

område. Området for undersøgelserne er placeret på Tinglev Hedeslette lige vest for israndslinjen og nær hærvejsstrøget. Hvirilå, som er en del af Vidå-systemet, løber gennem området. På en mindre stigning i terrænet fandtes et stort bo-pladsområde med bebyggelsesaktivitet, der kan dateres fra tidlig neolitikum til middelalder (ETHELBERG 2020, dette

bind). I alt blev der fundet 61 lokaliteter med væsentlige jordfaste fortidsminder, herunder Sønderenge (HAM 5907, Sbnr. 242, Rise sogn), som denne artikel omhandler.

Lokaliteten Sønderenge dækker et areal på 91.390 m², hvoraf 31.710 m² er udgravet. Den resterende del af lokaliteten vil kun blive udgravet, hvis der skal foretages yderligere anlægsarbejder. På det nu udgravede areal blev der registreret og udgravet op mod 130 huskonstruktioner og hegn, som kan dateres fra bronzealder til yngre romersk jernalder. Mellem de mange tusinder af anlæg fandtes to jordfæstegrave i forlængelse af hinanden. Da lokaliteten er placeret ved Ønlev, blev kvinden i grav 1 navngivet »Ønlev-kvinden«.

De to grave

Grav 1 (HAM 5907, A 2251)

Jordfæstegrav

Øst-vest orienteret jordfæstegrav med tydelig nedgravning på 2,70 m × 1,40 m og 0,90 m dyb. Fylden i nedgravningen bestod af mørkt brunt, gruset sand let opblandet med undergrundsmateriale samt lyst brunt, meget undergrundsopblandet gruset sand. Undergrunden bestod af brungult, gruset sand. 56 cm under undergrundsoverfladen kunne omridset af en kiste ses. Denne var 2,30 m × 0,80 m stor, og der er tale om en bulkiste med forholdsvis jævn bund. Fylden inden for kistesporet bestod af brunt, gruset sand, opblandet med undergrundsjord. Kistesporet viste sig som et sammenhængende bånd af homogent, mørk brunt, let fedtet sand.

Skelet

80–85 cm under undergrundsoverfladen fremkom skyggen af et lig, der var begravet i højrevendt hocker med hovedet mod vest, og med ansigtet vendt mod syd. Af selve skelettet var der kun bevaret nogle opløste rester af knogler fra underarmene samt lidt tandemalje.

Gravudstyr

- Lerkar: Et lerkar i den østlige ende af graven (x1035), og endnu et lerkar (x1036) foran liget (mod syd) ved bæltstedet.
- Jerngenstand: Aflang jerngenstand foran liget (nær lerkar x1036) i det område, hvor lårene må have været placeret.
- Perlekæder: En halskæde, en lang brystkæde og en kort brystkæde af glas-, rav- og metalperler. Kæderne lå henholdsvis om halsen, ned langs overkroppen og i hofteregionen.
- Bronzering: En bronzering; i den korte brystkæde.
- Bæltespænde: Et bæltespænde af jern; foran liget (mod syd).
- Kniv: En jernkniv i delvis bevaret skede med sølvnitte på; under bæltespændet.
- Fibler: To bøjlefibler af bronze (x1349 og x1328); en på hver skulder, hvorfra den lange brystkæde udgik. En bøjlefibel af bronze (x1300); nederste del af brystet. En skivefibel af bronze med pålagt sølv (x1304); øverst på brystet mellem de to bøjlefibler.

Datering

Fibler og lerkar daterer graven C1 b2 (225–250 e. Kr).

Grav 2 (HAM 5907, A 2252)

Jordfæstegrav

Øst-vest orienteret jordfæstegrav, desværre en del forstyrret af dyreaktivitet,

alligevel var nedgravningen tydelig. Undergrunden bestod af brungult, gruset sand. Nedgravningen var 1,5 m × 0,95 m og 0,45 m dyb. Nedgravningens bund i midten var 5–10 cm dybere end i enderne. Fylden bestod af mørk brungråt gruset sand let opblandet med undergrundsmateriale samt lyst brunt meget undergrundsopblandet gruset sand. Der var ingen spor efter kiste.

Skelet

Ingen spor efter skelet.

Gravudstyr

- Lerkar: To lerkar i gravens østligste del (x1038, x1039), som stod få centimeter fra nedgravningens bund.

Datering

Lerkarrene daterer graven til C2 (250/270–300/310 e. Kr.).

Analyse og datering af gravudstyret

Nedenfor er gravudstyret beskrevet, analyseret og dateret samt sammenlignet med andre, samtidige lokaliteter, især Hjemsted (ETHELBERG 1990) i det vestlige Sønderjylland og Vorbasse (LUND HANSEN/ETHELBERG in prep.) i det centrale Sydjylland).

Lerkarrene (Fig. 2 og 3)

De to treleddede lerkar fra grav 1 ses på fig. 2. Lerkarrene er kategoriseret efter den keramiktypologi, som er udarbejdet for keramikken fra gravpladsen ved Hjemsted (ETHELBERG 1990, 67 ff.).

Kar x1035 har let udfaldende hals med afrundet rand. Bugen har knæk, og lige over knækket ses flere omløbende vandrette, tynde streger. Lige under stregerne, og over bugknækket, ses højre- og venstregående skråtstillede streger.

På bugen findes minimum to små vulster, og ingen hank(e). Karret kategoriseres som en type 1b2, som dateres til C1b-begyndelsen af C2. Sammenlignet med andre lokaliteter som Hjemsted, Stenderup og Sneumgård er kartypen sjælden, og findes som regel i kombination med et treleddet hankekar af type 1a (ETHELBERG 1990, 75).

Fig. 2. Lerkarrene i grav 1. Til venstre er x1035 og til højre er x1036 (Foto: D. Olson, Museum Sønderjylland – Arkæologi).

Fig. 2. Pottery vessels in grave 1: x1035 (to the left) and x1036 (to the right) (Photo: D. Olson, Museum Sønderjylland – Arkæologi).

Fig. 3. Lerkarrene i grav 2. Til venstre er x1038 og til højre er x1039 (Foto: D. Olson, Museum Sønderjylland – Arkæologi).

Fig. 3. Pottery vessels in grave 2: x1038 (to the left) and x1039 (to the right) (Photo: D. Olson, Museum Sønderjylland – Arkæologi).

Kar x1036 er et treleddet hankekar med en nærmest ret, udfaldende hals og afrundet rand samt bugknæk. Lige over bugknækket og lige under randen ses lodrette, brede furer. Karret har én båndformet hank. Karret kategoriseres som en type 1a1 (ETHELBERG 1990, 68 ff.). Kar af denne type findes, omend fåtalligt, på mange Sydjyske gravpladser. Her kan især Vorbasse I (LUND HANSEN/ETHELBERG in prep.) og Hjemsted II (ETHELBERG 1990) fremhæves. Typen kan dateres til begyndelsen af C1b1 (ETHELBERG 1990, 69 ff.), og er dermed næppe yngre end 230/240 e.Kr.

Karrene fra grav 2 ses på fig. 3. De var placeret nærmest som et sæt i østenden af graven. Muligvis er de produceret af samme pottemager, da ornamentikken minder meget om hinanden. Det ene (x1039) er en enleddet hankeskål (type 2a) med jævnt rundet side og let indadgående, afrundet rand. Karret har én båndformet hank, hvis øverste del flugter med randen. Ornamentikken består af en omløbende, vandret fure, hvorunder der er runde indtryk. Under indtrykkene er bueformede furer. Det andet (x1038) er et treleddet hankekar med lodret, uornamentet hals (type 1a3). Under halsen ses en vandret, omløbende fure, hvorunder der er højre- og venstregående skråtstillede furer. Skålen kan dateres bredt til C1b–C3, mens hankekarret kan dateres til C2.

Fiblerne (Fig. 4 og 5)

To af de tre bøjlefibler af bronze var så godt bevaret, at det er muligt at lave en typebestemmelse af dem. Den ene (x1300) er en toleddet armbrøstfibel med høj nåleholder som Almgren gruppe VII.3 (205) (=Ethelberg type 5b [ETHELBERG 1990, 32]). Fibler af denne type kendes fra hele landet. I Syd- og Sønderjylland

er den ledetype for C1b2 og fortsætter ind i C2. Den anden fibel (x1328) er mere fragmentarisk bevaret, men antagelig er der også her tale om en toleddet armbrøstfibel med høj nåleskede, men med afsat fod som x20341 fra Hjemsted grav 16805 (ETHELBERG 1990, 182). Det er foreslået, at fiblerne med høj nåleskede og afsat fod gennemgår en typologisk udvikling, som svarer til fiblerne af Ethelberg type 5a og b (ETHELBERG 2009, 22 f.). Er det tilfældet, kan x1328 paralleliseres med Ethelberg type 5b og dermed også dateres til C1b2 og begyndelsen af C2.

Fiblen med pålagt sølv (x1304) er en skivefibel. Den kunne nærmest kun erkendes på det røntgenbillede, som blev lavet af præparatet. Den ligner en skivefibel fra Hjemsted grav 16568 (ETHELBERG 1990, 165). I så fald er der tale om en lille pragtfibel. Den slags små pragtfibler med samme placering i graven kendes fra en række forskellige gravpladser bl.a. Hjemsted, Bakkegården, Enderupskov og Vorbasse (LUND HANSEN/ETHELBERG in prep.).

Fiblernes placering lader formode, at kvinden har været ikklædt en dragt bestående af en peblos, der blev holdt sammen af en bøjlefibel på hver skulder. Over sig havde hun en kappe, holdt sammen på den nederste del af brystet af en tredje bøjlefibel.

Analysen af gravene fra Vorbasse har vist, at den fibel, der sad ved brystet lidt neden for de to skulderfibler, sandsynligvis holdt sammen på et »hovedlin«. Tidligere var det opfattelsen, at fibler med denne placering blev brugt til at skabe pasform foran på peblos'en. Hidtil har hovedlinet kun været registreret hos fornemme franske og merovingiske kvinder, som tidsmæssigt er af lidt yngre datering (LUND HANSEN/ETHELBERG in prep.). På den baggrund har Ønlev-kvinden sandsynligvis også været iført et hovedlin.

Fig. 4. Toledet armbrøstfibel med høj nåleholder (x1300), fra grav 1 (Foto: K. Lovén, Museum Sønderjylland – Bevaring).

Fig. 4. Crossbow brooch with high catch-plate (x1300), from grave 1 (Photo: K. Lovén, Museum Sønderjylland – Bevaring).

Fig. 5. Antagelig toledet armbrøstfibel med høj nåleholder (x1328), fra grav 1 (Foto: K. Lovén, Museum Sønderjylland – Bevaring)

Fig. 5. Probably a brooch with high catch-plate (x1328), from grave 1 (Photo: K. Lovén, Museum Sønderjylland – Bevaring)

Små trådfragmenter fra dragten var bevaret ved fibel x1304, der holdt hovedlinet, omkring kniven og omkring bæltespændet. Endnu er disse rester ikke analyseret, men foreløbige iagttagelser er, at de stammer fra et yderst tyndt og fint vævet stof af høj kvalitet.

Perlekæderne (Fig. 6 og 7)

Ved halsen var en 29 cm lang perlekæde, som bestod af 37 skiftevis cirkulære, skiveformede ravperler og berlok-formede ravperler.

Det er første gang, at der er fundet en ravkæde, som den Ønlev-kvinden havde om halsen, i Jylland. Dog er der fundet enkelte berlok-formede ravperler i Syd- og Sønderjyske grave. Her kan nævnes Hjemsted grav 310, hvor der blev fundet en enkelt af slagsen (ETHELBERG 1986, 167) og Hjemsted grav 16816 (fragment) (ETHELBERG 1990, 60). De nævnte to grave kan dateres til C3, og er dermed yngre end Ønlev-kvindens grav. I Hjemsted grav 316, som kan dateres til C2, fandtes en halskæde med 13 berlok-formede ravperler (ETHELBERG 1986, 174f.). Deres form og størrelse viser, at de tydeligvis er lokalt fremstillet. Desuden skal nævnes to berlok-formede ravperler i Vorbasse grav VBII.22 som den eneste grav med den type ravperler (LUND HANSEN/ETHELBERG in prep.). Karakteristisk for de rige kvinder fra Vorbasse er de mange perlekæder med en meget stor typevariation, men der er altså kun én grav med bare to berlok-formede ravperler. Også denne grav er yngre end Ønlev-kvindens.

Endelig skal nævnes en grav fra Bramdrup umiddelbart nordvest for Haderslev, som blev udgravet i 2019 (SØRENSEN in prep.). Denne grav indeholdt en kæde med nogle meget små berlok-formede perler. Desværre var gravlejet forstyrret, så udseendet af den kæde de indgik i, kunne ikke dokumenteres.

Fig. 6. Perlekæderne, konserveret og samlet. Perlerne af sølv var meget dårligt bevarede og er ikke sat med i rekonstruktionen – her i kæden er de erstattet med de hvide plastikrør (Foto: K. Lovén, Museum Sønderjylland – Bevaring).

Fig. 6. The necklace and festoons after conservation. The silver beads were in a poor condition and could not be mounted. In the reconstruction they are replaced by white plastic tubes (Photo: K. Lovén, Museum Sønderjylland – Bevaring).

Fibler og lerkar daterer denne grav nogenlunde samtidig med Ønlev-kvindens grav.

De to grave fra Sønderenge og Bramdrup er således de tidligste Syd- og Sønderjyske grave med berlok-formede ravperler. Fra Sjælland kendes adskillige eksempler på halskæder, som er domineret af berlok-formede ravperler. Den nærmeste parallel er kæden fra Skovgårde grav 400 (ETHELBERG 2000; LUND HANSEN 2009, 132; MEISTRUP 2011, 40).

De berlok-formede ravperler fra især Ønlev-kvindens grav ligner de sjællandske så meget i både form og størrelse, at de med stor sandsynlighed enten er importeret eller kommet med kvinden til Jylland fra Sjælland, Bornholm eller Østersø-området.

Ned langs brystet fandtes en 67 cm lang brystkæde, bestående af i alt 88 perler, hovedsagelig af glas men også otte ravperler og seks perler af sølv. Glasperlerne var af forskellige former: Skiveformede, rørformede runde og polyedriske. Farverne var blå, hvid, rød og grøn. Ravperlerne var runde eller skiveformede. Sølvperlerne var rørformede med hul gennem på langs. Inde i en af sølvperlerne var der lidt af perletråden bevaret. Tråden var tynd og fin, og afventer yderligere analyser.

Perlerne var anbragt i en sirlig, symmetrisk rækkefølge.

I gravene fra Hjemsted er flerfarvede perler fåtallige. De fleste perler er små og ensfarvede. Perlekæderne er tilstræbt

Fig. 7. Et udvalg af perlerne (Fotos: K. Lovén, Museum Sønderjylland – Bevaring).
 Fig. 7. A selection of the beads (Photos: K. Lovén, Museum Sønderjylland – Bevaring).

symmetrisk sammensat med udgangspunkt i de flerfarvede perler f.eks. i gravene 16572, 16810 og 16813 (ETHELBERG 1990, 47 ff.). Den samme symmetri ses endnu tydeligere på perlekæderne fra Vorbasse f.eks. i gravene VBI.1, VBI.4, VBI.5, VBI.7, VBI.12, VBI.14 og VBI.15 (LUND HANSEN/ETHELBERG in prep.). Aller tydeligst ses denne symmetri dog på de sjællandske perlekæder (ETHELBERG 2000, 92 ff.).

Omkring bælttestedet og i forlængelse af den lange kæde var en mindre ca. 10 cm lang brystkæde. Denne var samlet med udgangspunkt i en bronzering med en diameter på ca. 4 cm. Kæden bestod af ni perler: en af rav, to ensfarvede glasperler, tre flerfarvede, to millefioriperler og en af ubestemmelig

type (gult glas). De er alle større end perlerne i den lange brystkæde, og her kunne der ikke erkendes en symmetri i sammensætningen.

Millefioriperler kendes fra hele det danske og nordtyske område. Med undtagelse af Vorbasse er millefioriperler relativt sjældne i Syd- og Sønderjylland. Perletypen findes især på Sjælland (ETHELBERG 1990, 54; 2000, 92 ff.).

Bronzeringen

Mens bronzeringe som en integreret del af brystkæderne synes at være et signatursmykke for de sydjyske perlekæder, så er de stort set ikke fundet på Sjælland og

Bornholm (LUND HANSEN/ETHELBERG in prep.). I Hjemsted er der fundet bronzeringe i fire grave (grav 16568, grav 16572, grav 16810 og grav 16816). Også fra Vorbasse kendes der fire grave med bronzeringe (VBI. 4, VBI. 5, VBI. 7 og VBI. 14).

Funktionen af ringene er uvis, men det er tidligere foreslået, at de indgik i perlekæderne og dannede den nedre afslutning (ETHELBERG 1990, 62, HENRIKSEN 2009, 149).

Bæltespændet

Bæltespændet er ringformet og af jern. Det er ca. 4 cm i diameter. Ringformede bæltespænder knyttes især til kvinder (ETHELBERG 1990, 46). Det understreges aflignende fund fra både Hjemsted og Vorbasse (LUND HANSEN/ETHELBERG in prep.).

Kniven

Kniven er enægget og af jern. Bladet er ca. 10 cm langt, og anglen er ca. 6 cm lang. Det er ikke muligt at afgøre, om der er hylse og fæsteknap. Kniven sad i en delvis bevaret pragtskede af læder, som var samlet med sølvnitte. I sjællandske grave er jernknive med få undtagelser nærmest fraværende i kvindegravene, mens det er en meget almindelig gravgave i jyske kvindegrave (LUND HANSEN/ETHELBERG in prep.).

Skeden er tolket som en pragtskede, fordi den var holdt sammen af sølvnitte. Knive i pragtskeder kendes foreløbig kun fra meget rige kvindegrave. Fra Sydjylland er pragtskeder dokumenteret i tre kvindegrave fra Vorbasse (VBI. 4, VBI. 5 og VBIII. 3b) (LUND HANSEN/ETHELBERG in prep.) og en fra Jens Kuskvej i den sydlige udkant af Tjæreborg (SIEMEN/STOUMAN

1996, 142). Fra Nordjylland kan nævnes to fund: En fra Bjergby på Mors (ALBRETHSEN 1974, 53) og en fra Nr. Hedegård (NIELSEN 2002, 189 f.). Foreløbig kendes genstandstypen ikke fra Sjælland (LUND HANSEN/ETHELBERG in prep.), og heller ikke fra Fyn (HENRIKSEN 2009, 172 ff.).

Kirurgisk instrument

Den genstand, der frem for nogen definerer kvindegravene fra Ønlev som noget helt unikt, er den jerngenstand, som fremkom nær lerkar x1036. Det er lykkedes med hjælp fra A. Frölich at identificere denne genstand som et kirurgisk instrument med to funktioner: Syl i den ene ende og trepanationssav i den anden (se Frölichs beskrivelse af genstanden, dens tolkning og betydning nedenfor).

Datering af gravene.

Grav 1 dateres på baggrund af keramikken til yngre romersk jernalder C1b2, mens grav 2 dateres til C2 ud fra fibler og keramik. Det vil sige, at grav 1 er den første grav som blev anlagt, hvilket er vigtigt for tolkningen af graven som en grundlæggergrav (Se P. ETHELBERGS artikel, dette bind).

Ønlev-kvindens hus?

Blandt de overordentlig mange huse og hegn på Sønderenge blev der registreret et vestsydvest/østnordøst-orienteret treskibet langhus, som var næsten 48 m langt, og godt 5 m bredt. Huset var sat med 14 sæt tagbærende stolper. Væggene var opført med stolper, som var sat med knap

1,5 m afstand. Vægstolperne stod mest regelmæssigt i den vestlige halvdel af huset. Hverken øst- eller vestgavlen kunne erkendes ud fra vægstolperne. Midt for, i hver langsides, var placeret to modstillede hovedindgange. Knap 9 m vest for hovedindgangene fandtes en nordvendt indgang, mens der godt 10 m mod øst fandtes en sydvendt indgang. Vest for hovedindgangene var længdespændet mellem de tagbærende stolper betydeligt større end øst for, men nogen egentlig modulsætning kunne ikke erkendes. Det kan måske skyldes husets usædvanlig længde. Muligvis har nogle af de tagbærende stolper været udskiftet centralt i huset. Der var dog intet som indikerede, at huset have eksisteret i mere end én fase. Øst for huset kunne der, over en strækning på godt 30 m, erkendes et nord/sydgående hegnsløb. Mod syd var gården muligvis afgrænset af et større hegnhus, som var godt 30 m langt. Mellem dette hus og det lange hus kunne erkendes adskillige fire-stolpeanlæg. Nord for hovedhuset lå flere mindre huse og yderligere nogle fire-stolpeanlæg. Mod nord var gårdsanlægget ikke med sikkerhed afgrænset. Det samme gælder den vestlige afgrænsning, dog udgår der fra den sydlige langvæg et mindre hegnsløb mod syd. En vurdering af, hvor mange af de omtalte bygninger og konstruktioner, der har eksisteret samtidig, må afvente ¹⁴C-dateringerne. Men hvis alle konstruktionerne tilhører samme gårdsanlæg, dækkede det et areal på ca. 3.500–4.000 m², hvilket er usædvanlig stort, idet de fleste samtidige gårdsanlæg sjældent ses større end 2.000 m² og ikke over 3.000 m² (ETHELBERG 2003, 245).

Ønlev-kvindes grav var anlagt blot 68 m sydøst for hovedhuset. Det er fristende at knytte en af Sønderjyllands rigeste udstyrede kvindegrave sammen med

området største hus/gårdsanlæg. Koblingen modsiges ikke af hustypologiske betragtninger, men indtil mere håndfaste beviser foreligger, må koblingen betragtes som en arbejdshypotese.

Nogle af de enkeltliggende gårde udviklede sig til landsbyer, mens andre blev opgivet inden de blev til landsbyer. Det ses eksempelvis på Hjemsted og Vorbasse, at der opstod små familiegravpladser i tilknytning de rige, enkeltliggende grundlæggergrave, mens de andre steder ikke udviklede sig yderligere som f.eks. Almindgård I (NISSEN in prep.) og Sdr. Ønlev VII (ZARAMELLA HANSEN in prep.). Det samme gælder for Bramdrup, der kort er omtalt ovenfor, selvom der her er fundet to voksengrave (SØRENSEN in prep.). Den ene grav rummede en enkeltudstyret mand, mens den anden rummede en meget rigt udstyret kvinde. De to grave var anlagt øst for en større enkeltgård, som heller ikke udviklede sig til en regulær landsby (JENSEN 2011, 284). Det omvendte er tilfældet ved Vorbasse, hvor den ældste grav er en meget rigt udstyret mandsgrav. I tilknytning til denne opstod en familiegravplads, der har været i brug over tre generationer. Ved Vorbasse udvikler den samtidige storgård sig således til en regulær landsby. Det samme gør sig gældende for Hjemsted, dog med den tilføjelse, at her opstod der en regulær landsbygravplads, da bebyggelsen udviklede sig til en regulær landsby. Dette opstod ikke på Vorbasse.

Det er vanskeligt at vurdere, hvilke parametre der afgør, om samtidige grave og gårde udvikler sig til gravpladser og landsbyer – især fordi der sandsynligvis også opstår mange bebyggelser uden at der også bliver anlagt samtidige grave og gravpladser.

Ved Sønderenge antyder længden af grav 2, at den døde var et barn. Dette, sammenholdt med placeringen tæt ved grav 1, indikerer, at der må have eksisteret nære forbindelser mellem de to, antagelig mor og barn. Vi kan kun gisne om, hvorfor der ikke opstod en større familiegravplads hverken her eller ved Bramdrup. Men det stemmer overens med, at den store gård ingen af stederne udviklede sig yderligere. Måske blev familierne ramt af sygdom eller andre voldsomme begivenheder, eller måske opgav man gården. Men formodningen er, at de rige kvindegrave bliver anlagt for at udtrykke ejendomsret til det område, hvorpå man har bygget sin gård (ETHELBERG, dette bind).

Status og sociale position

Ønlev-kvindens status og sociale position er tolket ud fra hendes klædedragt og smykkeudstyr. I denne sammenhæng skal det kirurgiske dobbeltinstrument sandsynligvis nok i højere grad ses som en identitetsmarkør end som en statusmarkør, da hun derigennem må have besiddet en viden eller kunnen udi samtidens lægekunst. For en vurdering af Ønlev-kvindens rolle lokalt på Kassø henvises til P. Ethelbergs artikel, dette bind.

På baggrund af placeringen af fiblerne ses det, at hun var iført en peblos, et hovedlin og en kappe. Hermed hæver kvinden sig over de rigeste, samtidige kvinder fra Hjemsted i grav 16805, 16813 og 16816, da hun var iført en kappe og havde en kniv i en pragtskede. I sammenligning med Vorbasse kan hun rangeres lige under de rigeste kvinder i grav VBI.4, VBI.5 og VBI.7, da hun hverken havde en monstrøs fibel, romersk import eller guldringe.

Ønlev-kvindens grav er en af de rigeste kvindegrave i Sønderjylland fra yngre romersk jernalder, periode C1b. Derfor anses det ikke som utænkeligt, at hun har været en del af det sociale netværk, der har omgivet de aristokratiske kvinder fra Vorbasse. I hele sin fremtoning – klædedragt, fibler og perlekæder – har hun så meget til fælles med de sjællandske rige kvinder, at en eksogam forbindelse ikke kan udelukkes. Omvendt udtrykker hun også mange lokale karakteristika fra det Syd- og Sønderjyske via keramikken, jernkniven og bronzeringen, at de fremmede elementer kan tolkes som import. Man kan stille spørgsmålet, om der måske har været et overordnet fælles modekodeks blandt de aristokratiske, nordgermanske kvinder, som dikterede klædedragten uanset, om man kom fra Sjælland, Fyn eller Jylland.

På nuværende tidspunkt er Ønlev-kvindens grav det eneste kendte fund af en lægegrav, der er dateret til en periode i romersk jernalder (225–250 e.Kr.) og lokaliseret uden for det geografiske landområde som udgjorde Romerriget.

Man kan altid stille spørgsmål ved, om fundet af én genstand er nok til at definere, hvilken identitet den gravlagte har haft. Hvis der findes en jertang i en grav, bliver den gravlagte ofte opfattet som smed, evt. med et »pars pro toto« udstyr. Hvis der findes et sværd eller et særlig bredt bæltespænde, karakteriseres vedkommende ofte som kriger, mens tenvægte og vævebrikker karakteriserer vedkommende som vævekyndig. Vi kan af gode grunde ikke vide, hvilken erhvervsbetegnelse samtiden har brugt om folk, der kunne udføre kirurgiske indgreb på syge og sårede (se faktaboks). Her er det i mangel af bedre valgt at bruge termen »lægegrav« for at fokusere på, at kvinden i vores øjne har været lægekyndig.

Faktaboks: Læger i romersk jernalder i Danmark?

I vore dages Danmark er en læge en person, der har bestået en lægevidenskabelig embedseksamen ved et af landets universiteter.

I Middelhavsområdet var der i før-romersk – og romersk jernalder lægeskoler. Blandt de bedst kendte er skolerne i Pergamon, i Alexandria og skolen på øen Cos, hvor Hippocrates (ca. 466–377 f. Kr.) fungerede. F. eks. tilskrives det lægeløfte, som alle danske læger afgiver efter afslutningen af deres embedseksamen, Hippocrates fra Cos. I romersk jernalder havde germanske stammer aktiv forbindelse med befolkningen i Romerriget. Der fandtes læger, som blev betegnet Medicus, og på græsk latros. Fra arkæologiske udgravninger i Pompeji har man et indtryk af antallet af civile læger i byen. Det var større end i Europa i det 19. årh. (KÜNZL 2002, 68). I Romerriget fandtes læger af begge køn, hvilket ses på gravsten med femininum-form af kvindernes titel (KÜNZL 2002, 92–99; KÜNZL 2013, 87–102). Foruden civile læger havde romerne en vel organiseret feltlægetjeneste. Lægernes militære tilknytning og titler ses på deres gravsten (SIMPSON 1872, 196).

I de første årh. efter Kr. fødte nogle germanere som auxilliær soldater i den romerske hær. Nogle kom fra nuværende danske områder. Soldater i den romerske hær blev oplært i behandling af sår og tilskadekomne, (DANA 1919, 17–18). Overlevede soldaterne deres funktionstid i hæren, drog nogen af dem herefter tilbage til deres hjemstavn. De medbragte en viden, som de kunne give videre. Vi ved på nuværende tidspunkt ikke, om der i romersk jernalder har været en form for mesterlære i at behandle sårede og evt. syge i det nuværende danske område. Skriftlige kilder med oplysninger om fortidens behandling af sårede, er hovedsageligt fra senere nedskrivninger f. eks. de islandske sagaer. Heri beskrives enkelte kvinder som »læger«, læknir. Det beskrives, at de læger og helbreder såredes sår (HELGADÓTTIR 1985). Hvad betegnelsen »læge« helt omfatter ved vi ikke. Ordet »healer« bruges nu hovedsagelig, som en betegnelse for alternative behandlere. »Healing« i vikingetiden er beskrevet dog især omfattende behandling af syge v.h.a. magi (NIEL PRICE 2019, 189).

En person, der i romersk jernalder behandler sår og evt. syge, må være lægekyndig, og må kunne betegnes »læge«, vel vidende at »læge« i datiden var noget andet, end det vi forstår ved en læge nu.

DET KIRURGISKE INSTRUMENT

Annette Frølich

Desværre er det ovenfor nævnte »kirurgiske instrument« fra Ønlev-kvindens grav meget dårligt bevaret. Det vil ikke være muligt at fjerne det jord, som instrumentet er indlejret i. Dog refterer tilstrækkeligt meget jern til, at jordklumpen stadig er magnetisk (Fig. 8).

Der blev, p.gr.a. den manglende mulighed for at udgrave genstanden, taget et røntgenfoto for at få et indtryk af, hvilken genstand jordklumpen indeholdt (Fig. 9).

Der blev taget flere røntgenbilleder. Billederne giver en begrundet opfattelse af, at indholdet i rustklumpen måske kunne være et kirurgisk instrument – tilmed et dobbeltinstrument. Men! Er det tænkeligt, at der kan være et kirurgisk lægeinstrument

Fig. 8. Den jernholdige jordklump (Foto: K. Lovén, Museum Sønderjylland – Bevaring).
 Fig. 8. The ferruginous lump (Photo: K. Lovén, Museum Sønderjylland – Bevaring).

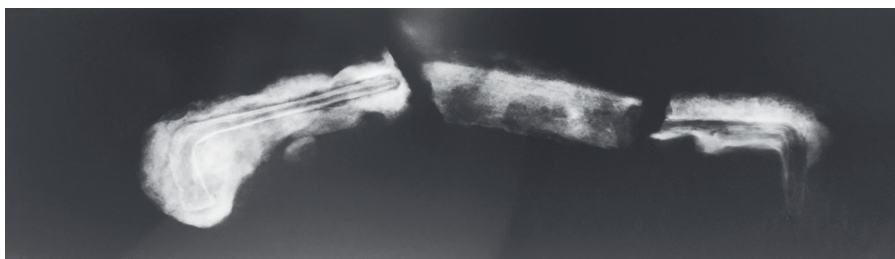

Fig. 9. Røntgenfoto af den jernholdige jordklump (Foto: K. Lovén, Museum Sønderjylland – Bevaring).
 Fig. 9. X-ray of the ferruginous lump (Photo: K. Lovén, Museum Sønderjylland – Bevaring).

i en kvindegrav fra 200-tallet? Tilmed et dobbeltinstrument? Er det sandsynligt, at en kvinde i 200-tallets Jylland kunne være gravlagt med et kirurgisk instrument og kunne instrumentet være et dobbeltinstrument bestående af en trepanationssav og en syl, hvilket det første røntgenfoto kunne give en formodning om?

Til sammenligning er der i Illerup Ådal fundet en utrolig velbevaret trepanationssav, som på et røntgenbillede kan se ud som genstanden fra Ønlev. Trepanationssaven fra Illerup Ådal (Fig. 10) er tilmed fra eksakt samme tidsperiode, C1b, 210/220 til 250 e. Kr. (FRÖLICH 2009, 32 ff., 66, 70).

Fig. 10. Trepanationssav fra Illerup Ådal (Foto: J. Ilkjær).

Fig. 10. Trepanation saw from Illerup Ådal (Photo: J. Ilkjær).

Trepanationssaven fra Illerup Ådal blev fundet sammen med en syl og en håndfuld torne, som hovedsagelig var afbarkede slåentorne. Slåentorne er gren-torne, som er lette at afbarkes når de er friskt afskåret. Disse tre dele lå ved udgravningen tæt sammen på en måde, som viste, at de var nedlagt i mosen samlet i en pose eller i en form for taske, som en parallel til romerske lægers æsker og cylindre, som de brugte til deres instrumenter (KÜNZL 2002, 67). Tilsammen udgør de tre dele – trepanationssav, syl og torne – et trepanationssæt, som en feltlæge må have bragt med i kamp som sit feltudstyr (FRÖLICH 2009, 30 ff. og 40; ILKJÆR 1993, 92 f.). Syl og torne blev ifølge ethnografiske beretninger (ACKER-KNECHT 1971, 96; LINDBLOM 1920, 312; MERKER 1910, 190) anvendt til at lukke sår med (FRÖLICH 2009, 40). Sylen blev brugt til at perforere huden og derefter trukket hurtigt ud, hvorefter man straks førte en torn igennem huden i de huller sylen havde frembragt. Endelig fandt man en tråd 8-tals formet omkring tornen. Tråden strammede sårkanterne sammen og dermed lukkede såret (FRÖLICH

2009, 35 ff.). Samme sårlukningsmetode kendes også fra Europa og beskrives bl. a. af lægen Ambroise Paré (1510–1590) i 1564 (MAJNO 1975, 367) samt beskrives og illustreres af Schmid i 1673 (10) og af Heister i 1724 (Tavle XI).

Vil et dobbeltinstrument, som det fra Ønlev, være sandsynligt? Sammenligner vi med kendt kirurgisk udstyr fra det samtidige romerske rige kendes adskillige dobbeltinstrumenter (KÜNZL 1983). Nogle lægeinstrumenter er også i vore dage fremstillet således, at lægen kan anvende hver ende som et selvstændige instrument.

Trepanationer har været udført igennem årtusinder og bliver det stadig (ARNOTT et al. eds. 2003; BROTMACHER 1955, 216 f.; BUCHAN 2006, 28 ff.; SACHS 2000), også i Danmark (BENNIKE 1985; FISCHER-MØLLER 1934). I grave fra neolitikum frem til romersk jernalder og fra alle områder i det nuværende Danmark er fundet kranier med spor efter trepanationer. Tilmed viser sporene på kranierne, at nogle af de trepanerede personer har overlevet

operationen, endog har enkelte overlevet mere end én trepanation. I nogle nulevende stammesamfund udføres trepanationer f. eks. på personer, der har fået et stumpt slag mod hovedet og derefter fået længerevarende hovedpine eller »blot« har hovedpine (BROTMACHER 1955, 216 f.; BUCHAN 2006, 40). Blandt disse stammer foretages en trepanationsoperation også efter voldsomme stumpe hovedtraumer. I sådanne tilfælde kan opstå en blødning, der kan være dødelig, mellem kranieknoglen og hjernen. Ved en trepanation kan det være muligt at fjerne blodet og således redde personens liv. Hvorledes jernalder- eller stenaldermennesket har fået denne viden, ved vi ikke.

Trepanationsoperationer var kendte, og instrumenterne til at udføre operationerne med derfor også, hvilket det velbevarede instrument fra Illerup Ådal viser – ligesom også den nyfundne genstand fra Ønlev.

Ved tolkning af jerngenstanden i kvindegaven fra Ønlev var der dog det problem, at røntgenbilledet kun viser den tredimensionale genstand i ét todimensionalt plan. Det var vanskeligt at tage tilstrækkelige gode røntgenbilleder f. eks. vinkelret på det oprindelige plan. Der blev taget adskillige billeder, men røntgenbillederne af genstanden var vanskelige at tolke. Røntgenbilleder viser en tredimensional genstand, som om den er presset lige så flad som billedet selv. Det var ikke muligt at få et tilstrækkeligt godt indtryk af genstandens tredimensionale form og dermed en tilnærmelsesvis sikker viden om, hvad det er for en genstand. En CT-scanning ville kunne give mulighed for at danne et billede i tre dimensioner; det ville kunne vendes og drejes samt vise snit gennem den samlede jordklump,

Fig. 11. Scanningsbillede af trepanations-saven (udført af overlæge H. Wittenkamp Struckmann, Aabenraa Sygehus).

Fig. 11. CT scan of the trepanation saw (carried out by chief physician H. Wittenkamp Struckmann, Aabenraa Sygehus).

snit som kan sammensættes og derved give et rumligt billede af den indlejrede genstand.

Vi opnåede, takket være velvilje og godt samarbejde med Aabenraa Sygehus, mulighed for at få foretaget en sådan CT-scanning. På CT-scanebillederne blev det endeligt muligt at se, hvad genstanden er. Den genstand, der er indlejret i den viste jordklump og som desværre ikke er mulig at afrense og frigøre fra jorden, må ved sammenligning med analoge trepanationsinstrumenter kendt fra antikken, renæssancen og stadig anvendt i Europa i det 19. årh. samt fra ethnologiske beskrivelser tolkes til at være et dobbelt instrument bestående af en trepanationssav og et skaft med en syl i den modsatte ende (Fig. 11) (BENNION 1979, 25 f.; BRONGERS 1969, 8; FRÖLICH 2009, 30 ff.; GERSDORFF 1540; SCHMID 1673, 10; SCHVLTETVS 1666 Tafel XXVIII og tafel XXVIII).

Efter resultatet af CT-scanningen er det nu mest sandsynligt, at den kvinde,

Faktaboks: Trepanation

Trepanation er en operativ åbning af kraniet. Denne operation har været kendt og anvendt blandt mennesker i alle verdensdele fra forhistorien og til vore dage (ARNOTT et al. 2003; BUCHAN 2006, 28–43; KANZ et al. 2006; LISOWSKI 1967; MASSAROTTI 1970; PARRY 1923; TULLO 2010). I Danmark er fundet spor efter trepanationer på arkæologisk fundne kranier siden stenalderen (BENNIKE 1985, 67–98; FISCHER-MØLLER 1934). De instrumenter, der har været anvendt til at udføre operationerne med, er forskellige. Hovedsageligt kendes to typer, det ene er et cirkulært bor, den anden instrumenttype er en 7-talsformet sav, hvoraf den hidtil ældste danske er fundet i et moseofferfund i Illerup Ådal. Disse instrumenter kendes, i Europa, fra centraleuropæiske keltiske områder, fra romerske fund og er i historisk tid beskrevet og afbildet i adskillige lærebøger (BENNION 1979, 25–26; BRONGERS 1969, 8; FRÖLICH 2009, 32–33; KÜNZL 1994, 236; SCHVLTETVS 1666, Tabula 28,7).

Hvorfor trepanationer blev udført i forhistorisk tid vides ikke, dog kan man formentlig sammenligne med de årsager, der er beskrevet i ethno-arkæologiske undersøgelser af stammefolk (BROTMACHER 1955, 216–217; BUCHAN 2006, 40). Hvor det bl. a. oplyses, at nogle stammer trepanerer personer, der f. eks. har været udsat for et hovedtraume eller har sygdomme som f. eks. epilepsi.

der blev gravlagt i Ønlev i tiden mellem 210/220 og 250 e.Kr., blev medgivet et lægeinstrument i form af et dobbeltinstrument bestående af en trepanations-sav og en syl. Trepanationssaven er af samme type, som instrumentet fra Illerup Ådal (FRÖLICH 2009, 32 f.) og er en parallel til de trepanationsinstrumenter, der vises af E. Künzl (KÜNZL 1994, 236), af Brongers (BRONGERS 1969, 8) samt af Schvltetvs (SCHVLTETVS 1666, Tabula 28,7) og af Bennion (BENNION 1979, 25 f.). Den gravlagte kvinde må have været i stand til at udføre trepanationer og var formentligt, hvad vi nu vil betegne som læge (se faktaboks). Da træ ikke er bevaret i graven, ved vi ikke, om hun foruden sit instrument også har haft torne med til sårlukning, svarende til fundet fra Illerup Ådal, hvor en trepanationssav blev fundet netop sammen med en syl og torne.

Enestående fund

I de langt senere islandske sagaer er beskrevet, at kvinder behandler såredes sår (HELGADOTTIR 1985). Det har ikke tidligere været kendt, at der også i jernalderen har været lægekyndige i det nuværende danske område, tilmed en kvindelig læge. I Ønlev-kvindens samtid var kvindelige læger ikke ualmindelige i Romerriget (KÜNZL 2002, 92 ff. og 2013). Vi har kendskab til dem både fra grave og fra gravsten, hvor det er anført på gravstenen, at den gravlagte person var læge. På kvindernes gravsten står femininumformen for læge, enten på græsk eller på latin (*iatrine* eller *medica*) (Fig. 12). De kvindelige læger skulle ikke kunne forveksles med jordemødre eller ammer.

Indtil nu kendes ikke publikationer, der beskriver lægegrave i områder uden for Romerriget. I det nordlige Tyskland, ved

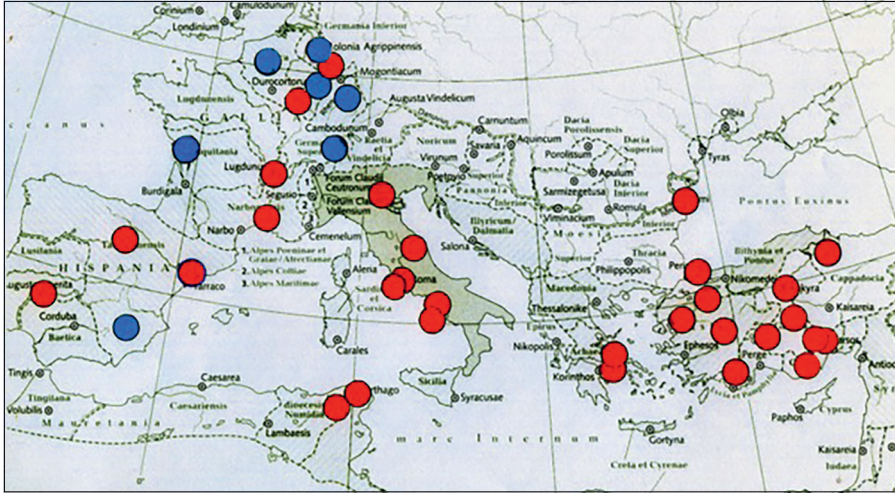

Fig. 12. Udbredelseskort, som viser gravinventar (blå) og gravinskriftioner (rød) for antikke kvindelige læger (KÜNZL 2013, *Medica. Die Ärztin*, 111, Fig. 53).

Fig. 12. The distribution of grave inventories (blue) and grave inscriptions (red) of antique female doctors (KÜNZL 2013, *Medica. Die Ärztin*, 111 Fig. 53).

Aschersleben mellem Magdeburg og Halle, er fundet en lægegrav fra samme tidsperiode som Ønlev-kvinden. Lægen er begravet efter germansk skik, men med romerske instrumenter, endog også med et dobbeltinstrument. Der kan være tale om enten en romersk læge, der var omkommet på en rejse, eller en germaner, uddannet i Romeriget og som derfor er udstyret med romerske instrumenter. Desuden kan det ikke helt udelukkes, at amtmand Vedel omkring 1870 udgravede en kvindelig læges grav. I »Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie« 1872 beskrev Vedel nogle af sine udgravninger på Bornholm bl.a. af en kvindegrav, grav 187, på Store Kannekegård, hvor en kvinde er gravlagt med bl.a. et »Broncefutteral med Træpinde«. Træpindene beskrives som spidse og »rimeligvis Torne af Hvidtjørn eller en anden tornet Busk«.

De tolkes til at være enten tandstikkere eller knappenåle (VEDEL 1872, 70). Graven er senere dateret til C3 (310/320–375) (personlig oplysning fra Lars Jørgensen). Sammenlignes beskrivelsen af tornene med torne fra Illerup Ådal, kan de bornholmske torne måske have været torne bestemt til sårlukning især da de var opbevaret i et »Broncefutteral«, som på den ledsagende tegning kan være et nålehus. Det kan være en parallel til det »Gullhus«, som HELGADÓTTIR (1985) omtaler som meget betydningsfuldt for Kristrun Farkone når hun »klarte å binde om å smøre sårene« under hendes behandling af såredes sår. En sådan tolkning af det bornholmske »Broncefutteral« og dets torne vil betyde, at den gravlagte kvinde kunne have været lægekyndig; hun levede imidlertid næsten 100 år senere end kvinden fra Ønlev.

Sammenfattes tolkningen af Ønlevkvindens grav må det kunne konkluderes, at hendes grav, på nuværende tidspunkt, formodentlig er det eneste kendte fund af en grav dateret til denne periode i romersk jernalder (210/220–250 e. Kr.) og lokaliseret uden for det geografiske landområde, som udgjorde Romerriget, for en person, en kvinde, der må formodes at have haft lægelig viden. Dog kan det naturligvis ikke udelukkes, at den bornholmske grav også kan være en grav for en kvindelig læge, som dog må formodes at være ca. 100 år yngre.

Det kan være vanskeligt at lokalisere og at identificere fortidens læger, både de mandlige og de kvindelige (BAKER 2002, 69 ff.). I tilfælde, hvor der er udgravet en grav med adskillige instrumenter som f.eks. vist af MATTHÄUS (1989, 85) og KÜNZL (2013, 86 ff.) eller, hvor der f.eks. er skrevet enten *medicus* eller *medica* på gravstenen (KÜNZL 2002, 92 ff.; 2013, 87 ff.; SIMPSON 1872, 196) kan den gravlagte persons erhverv bestemmes. Men findes kun et enkelt instrument, som en pincet, en lille kniv (skalpel) eller en sonde, kan disse genstande anvendes af andre end læger. Sonder, både spatelsonder og skesonder anvendes både til fremstilling af salver og til kosmetik, tilsvarende anvendes pincetter også til andet end til lægearbejde, dog bliver og formentlig blev, nogle specielt udformede pincetter næsten altid brugt af læger. På tilsvarende måde bliver, og formentligt også blev, skalpeller anvendt af andre end læger. Omvendt, findes de samme instrumenter/redskaber i en fundkontekst sammen med andre kirurgiske instrumenter, kan de tydeliggøre og være med til at belyse spor efter en læge. Nogle instrumenter er endog så karakteristiske, at vi kan se, hvad de har været anvendt til. F.eks. et åreladningsjern og en

kopsætningskop, henholdsvis til at årelade med og til at kopsætte. Begge dele blev dog i middelalderen og i senere perioder benyttet af andre end læger, nemlig af bartskærere og af badere.

Om den identificerede trepanationssav kan have været anvendt af andre erhverv, kan vel næppe helt udelukkes, men hvilke? Det kunne evt. tænkes, at en kammager kunne anvende et lille instrument som dette, men ifølge SAUER (2012, 216 f.) er en kammagers sav helt anderledes udformet (den dér afbildede kammager er dog fra middelalderen). Kamme i middelalderen og i jernalderen må have haft samme anvendelse og kan tænkes at være fremstillet på samme måde og af tilsvarende materialer. Det formodes, at fremstillingen også er foregået på samme måde og således med en helt anden type sav end Ønlevkvindens trepanationssav.

Det må være en forudsætning for arkæologisk identifikation af et erhverv at have et nøje kendskab til det pågældende erhvervs redskaber/instrumenter og en viden om, hvad håndværkerne i fortiden kunne og hvad deres værktøj kunne bruges til. Dette er vanskeligt for nutidens arkæologer. Nogle redskaber havde dog den samme funktion i fortiden, som de har i dag, f.eks. en kniv. Nogle formål er også de samme – en læge skal også nu lukke et sår, hvilket de også skulle i jernalderen. På samme måde gælder det, at hvis arkæologen også har en medicinsk-historisk og evt. etnologisk viden, kan lægen ud fra et arkæologisk fundmateriale erkende, hvilke typer instrumenter der er fundet og evt. i nogle tilfælde også hvad de kan have været anvendt til, som i dette tilfælde et instrument til kranieoperationer.

Det er vanskeligt at identificere fortidens erhverv, men det er i nogle tilfælde muligt, som vi netop har vist for den gravlagte kvinde fra Ønlev.

Litteratur

- Ackerknecht 1971: E.H. Ackerknecht, Surgery and its Paradoxes. I: H.H. Walser/H.M. Koelbing (red.), *Medicine and Ethnology, Selected Essays* (Stuttgart 1971) 95–114.
- Albrethsen 1974: S.E. Albrethsen, Bjergby – en jernaldergravplads på Mors. *Nationalmus. Arbejdsmark* (København 1974) 48–58.
- Arnott 2003: R. Arnott/S. Finger/C.U.M. Smith (red.), *Trepanation. History – Discovery – Theory* (Lisse 2003).
- Baker 2002: P. Baker, The Roman military Valetudinaria: fact or fiction? *BAR Intern. Ser.* 1046 (Oxford 2002) 69–79.
- Bennike 1985: P. Bennike, *Palaeopathology of Danish Skeletons. A Comparative Study of Demography, Disease and Injury* (København 1985).
- Bennion 1979: E. Bennion, *Antique Medical Instruments* (London 1979).
- Brongers 1969: J.A. Brongers, Ancient Old-World Trepanning Instruments. *Ber. van de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek* 19, 1969, 7–16.
- Brotmacher 1955: L. Brotmacher, Medical Practice among the Somalis. *Bull. Hist. Medicine* 29/3, 1955, 197–229.
- Buchan 2006: A.D. Buchan, *Primitive Surgery. An Overview*. *BAR Intern. Ser.* 1512 (Oxford 2006).
- Dana 1919: C.L. Dana, *Military and Civil Surgery Among the Ancient Romans. The Proceedings Of The Charaka Club* 5 (New York 1919) 16–24.
- Ethelberg 1986: P. Ethelberg, Hjemsted – en gravplads fra 4.–5. årh. e.Kr. *Skrifter fra Museumsrådet for Sønderjyllands Amt* 2 (Haderslev 1986).
- Ethelberg 1990: P. Ethelberg, Hjemsted 2 – tre gravpladser fra 3. og 4. årh. e.Kr. *Skrifter fra Museumsrådet for Sønderjyllands Amt* 3 (Haderslev 1990).
- Ethelberg 2000: P. Ethelberg, Skovgårde. Ein Bestattungsplatz mit reichen Frauengräbern des 3. Jhs. n. Chr. auf Seeland. *Nordiske Fortidsminder*, B 19 (København 2000).
- Ethelberg 2003: P. Ethelberg, *Det Sønderjyske Landbrugs Historie. Jernalder, vikingetid og middelalder*. Haderslev Mus. og Hist. Samfund for Sønderjylland 2003 (Haderslev 2003).
- Ethelberg 2009: P. Ethelberg, Die Fibeln. I: L. Boye/U. Lund Hansen (red.), *Wealth and Prestige. Studier I Astronomi, Nyere Tid, Arkæologi*, Vol. II (København 2009) 15–36.
- Ethelberg 2020: P. Ethelberg, Mellem angler og jyder ved Kassø. *Ark. Slesvig/Arch. Schleswig* 18, 2020, 159–177.
- Fischer-Møller 1934: K. Fischer-Møller, To nye tilfælde af trepanerede kranier fra forhistorisk tid. *Aarb. Nordisk Oldkde. og Hist.* 1934, 279–288.
- Frölich 2009: A. Frölich, *Jernalderens lægekunst. Jernalderen i Nordeuropa* (Højbjerg 2009).
- Gersdorff 1540: H. v. Gersdorff, *Feldtbuch der Wund-Artzney sampt vilen Instrumenten der Chirurgey Vß dem Albucasi contrafayt. Chiromantia Jo. Indagine* (Strasßburg 1540).
- Heister 1724: L. Heister, D. Laurentii Heisters Chirurgie, In welcher Alles, was zur Wund-Artzney gehöret, Nach der neuesten und besten Art gründlich abgehandelt und in vielen Kupffer-Tafeln die neu-erfundene und dienlichste Instrumenten Nebst den bequemsten Handgriffen der Chirurgischen Operationen und Bandagen deutlich vorgestellt werden. *Zweyte Auflage, viel vermehrt und verbessert* (Nürnberg 1724).
- Helgadottir 1985: G.P. Helgadottir, *Kvinner og Legekunst I den Norrøne Litteraturen. Kvinne- og Legekunst i Norden fra vikingetiden til reformasjonen. Foredrag fra et nordisk kvinnehistorisk seminar i Bergen* 3–7 August 1983 (Bergen 1985) 17–29.

- Jackson 1994: R. Jackson, The surgical instruments, appliances and equipment in Celsus' *De medicina*. La Médecine de Celse, Aspects Historiques, Scientifiques Et Littéraires (Saint-Étienne 1994) 167–209.
- Ilkjær 1993: J. Ilkjær, Illerup Ådal. Die Gürtel – Bestandteile und Zubehör. 3 Text; 4 Tafeln. *Jutland Arch. Soc. Publ.* 25,3–4 (Aarhus 1993).
- Jensen 2011: M.L. Jensen, A Late Roman Iron Age Farm with Possible Indications of a Local Sacrifice Practice of Beads, *Ark. Slesvig/Arch. Schleswig* [61. Internat. Sachsensymp. 2010 Haderslev, Danmark] (Neumünster 2011) 283–295.
- Kanz/Grossschmidt 2006: F. Kanz/K. Grossschmidt, Head injuries of Roman gladiators. *Forensic Scien. Internat.* 160, 2006, 207–216.
- Künzl 1983: E. Künzl, Medizinische Instrumente aus Sepulkralfunden der römischen Kaiserzeit. Sonderdr. aus *Bonner Jahrb.* 182 (Bonn 1983).
- Künzl 1994: E. Künzl, Medizin der Kelten. Ein Archäologischer Forschungsbericht. I: *Mélanges Raymond Chevallier, Univ. de Tour, Caesarodunum Tombe 24/2, Hist. & Arch.* Tome 2 (Tour 1994).
- Künzl 2002: E. Künzl, Medizin in der Antike. Aus einer Welt ohne Narkose und Aspirin (Stuttgart 2002).
- Künzl 2013: E. Künzl, *Medica*. Die Ärztin. (Mainz 2013).
- Lindblom 1920: G. Lindblom, The Akamba, In *British East Africa. An ethnological monograph. Archives D'Études Orientales Publiées par J.-A. Lundell* 17 (Uppsala 1920) 311–320.
- Lisowski 1967: F.P. Lisowski, Prehistoric and Early Historic Trepanation. I: D. Brothwell/A. T. Sandison (red.), *Diseases in Antiquity, A Survey of the Diseases, Injuries and Surgery of Early Populations* (Springfield/Illinois 1967) 651–672.
- Lund Hansen 2009: U. Lund Hansen, Analysen von Perlen. I: L. Boye/U. Lund Hansen (red.), *Wealth and Prestige. Stud. I Astronomi, Nyere Tid, Ark.* 2 (København 2009) 115–145.
- Lund Hansen/Ethelberg in prep.: U. Lund Hansen/P. Ethelberg, Aristokratiske mands- og kvindegrober fra Vorbasse.
- Mailund Christensen 2011: L. Mailund Christensen, Kærup Nord – en gravplads fra yngre romersk jernalder ved Ringsted. *Aarb. Nordisk Oldkde. og Hist.* 2009, 19–68.
- Majno 1975: G. Majno, *The Healing Hand. Man and Wound in the Ancient World* (Cambridge/Massachusetts/London 1975).
- Massarotti 1970: M. Massarotti, Le origini della neurochirurgia nei documenti preistorici e portostorici. *Minerva Neurochirurgica* 14, (Torino 1970) 343–359.
- Matthäus 1989: H. Matthäus, Medizinische Instrumente der Römischen Kaiserzeit in Zypern. Untersuchungen zu einem Neufund aus Kourion. *Studies in Honour of Vassos Karageorghis* (Nicosia 1989) 313–322.
- Merker 1910: M. Merker, *Die Masai. Ethnographische Monographie eines ostafrikanischen Semitenvolkes* (Berlin 1910).
- Nielsen 2002: J. Nielsen, Usædvanlige grave fra yngre romersk jernalder ved Nr. Hede-gård, Aalborg. I: Drik – og du vil leve skønt [Festskr. til U. Lund Hansen på 60-årsdagen, 18. august 2002] *Publ. Nat. Mus., Stud. Arch. and Hist.* 7 (København 2002) 189–202.
- Nissen in prep.: M. Nissen, HAM 5792 – Almindgård I, Hjordkær sogn, sb.nr. 151. Udgravningsber. *Mus. Sønderjylland – Ark. Haderslev* (Haderslev u.å.).
- Parry 1923: T.W. Parry, Trephination of the Living Human Skull in Prehistoric Times. *British Medical Journal* 1, 1923, 457–460.
- Price 2019: N. Price, *The Viking Way. Magic And Mind In The Late Iron Age Scandinavia* (Oxford 2019).

- Sachs 2000: M. Sachs, Geschichte der operativen Chirurgie Bd. 1, Historische Entwicklung chirurgischer Operationen (Heidelberg 2000) 1–43.
- Sauer 2012: Chr. Sauer (red.), Handwerk im Mittelalter (Darmstadt 2012).
- Schmid 1673: J. Schmid, Instrumenta Chirurgica (Augsburg 1673).
- Schvltetvs 1666: J. Schvltetvs, Armamentarium Chirvrgicvm, Bipartitvm (Francofvrti 1666).
- Simpson 1872: J. Simpson, Was The Roman Army Provided With Medical Officers? Arch. Essays 2 (Edinburgh 1872) 197–227.
- Stoumann/Siemen 1996: I. Stoumann/P. Siemen, Fremmede forbindelser. Grave og samfund. I: Esbjergs Historie 1. Tiden indtil 1850. Før byen kom... (Esbjerg 1996) 91–158.
- Sørensen in prep.: M. Sørensen, HAM 4950 – Bramdrup. Moltrup sogn, sb.nr. 13. Udgravningsber. Mus. Sønderjylland – Ark. Haderslev (Haderslev u.å.).
- Tullo 2010: E. Tullo, Trepanation and Roman medicine: A comparison of osteoarchaeological remains, material culture and written texts. Journal Royal Coll. Physic. Edinb. 40 (2) 165–171.
- Vedel 1872: A.E. Vedel, Den ældre Jernalders Begravelser på Bornholm (Hertil Pl. 1 til 9) samt tillæg. Aarb. Nordisk Oldkde. og Hist. 1872, 1–184.
- Zaramella Hansen in prep.: H. Zaramella Hansen, HAM 5841 – Sdr. Ønlev VII, Hjordkær sogn, sb.nr. 153. Udgravningsber. Mus. Sønderjylland – Ark. Haderslev (Haderslev u.å.).